

Grünhut Zoltán

Az embertársakba vetett bizalom elmélete és empirikus mérhetősége

Bevezető

Absztrakt: A tanulmányblokk bevezetője rámutat arra, hogy az embertársakba vetett bizalom, tehát az egyének ismeretlen mások felé érzett bizalma, olyan alapvető fontosságú jelenség megértésére törekvő fogalom, amely nélkül a bizalomkutatás nem tud építkezni. Az írás röviden összefoglalja a szerzői kollektíva eddigi erőfeszítéseit és eredményeit e téma vizsgálata terén, továbbá előrevetíti a jelen tanulmányblokk célkitűzéseit.

Kulcsszavak: embertársakba vetett bizalom, elmélet, mérés

Az elmúlt évtizedekben, problémaköreit, kutatási kérdéseit, koncepcióit és alkalmazott módszereit tekintve egyaránt rohamosan differenciálódó bizalomkutatás manapság már csak kisebb részben tekinthető interdiszciplináris jellegű, azaz különböző tudományágak közötti szoros kölcsönhatásban fejlődő és előrehaladó tématerületnek. Sokkal erőteljesebbé váltak a multidiszciplináris hatások – mind az elméletalkotás, mind pedig a metodológiai próbálkozások terén. Mindez a bizalomkutatás népszerűségét nem érintette kedvezőtlenül, sőt, bizton állíthatjuk: a releváns irodalmak száma gyorsan gyarapszik számos diszciplína esetében. Ugyanakkor az mindenképpen feltűnő, hogy a legújabb szintetizáló igényű munkák vagy egy-egy irányzatot és annak jellemző megközelítéseit igyekeznek átfogni csupán (Cook et al. 2005; Hardin 2002, 2006; Möllering 2006), vagy szerkesztett kötetek ezek, amelyekben a tanulmányok között nincs igazi párbeszéd (Bachmann és Zaheer 2006; Lyon et al. 2012; Searle et al. 2018; Uslaner 2018). Talán ténylegesen túl szerteágazó, nagyon eltérő fogalmakat és érvrendszereket alkalmazó a tématerület már ahhoz, hogy metateoretikus kísérletek lássanak napvilágot. Lehet, hogy a multiteoretikus próbálkozások ideje is lejáróban van. Pedig léteznek olyan örökzöld (avagy csontig lerágottnak titulált) problémafelvetései a bizalomkutatásnak, amelyek egyszerűen nem kopnak ki. S ez egyáltalán nem baj, ugyanis néhány alapkérdés nemcsak máig megoldatlan, de a válaszok keresése tulajdonképpen oda vezetett, hogy már az eredeti kérdésfelvetéseket is indokolt néha újragondolni.

Ilyen kutatási problémának tekinthető az ismeretlen másokba vetett bizalom, avagy az embertársakhoz fűződő egyéni viszonyulásban rejlő bizalom- és bizalmatlanságérzés dinamikáinak megértése. Túlzások nélkül állíthatjuk, tulajdonképpen e témafókusz hívta életre a bizalomkutatást, és bár számos irányzat ma egyszerűen nem vesz róla tudomást, alapvető jelentőségéből mit sem veszített e probléma. Mert akárhogyan is konstruáljuk, dekonstruáljuk, majd más formában ismét rekonstruáljuk a különféle bizalomelméleteket, a végén mindig visszatérünk oda: az egyének valahogyan viszonyulnak ismeretlen embertársaikhoz. Koncentrálhatunk szűken behatárolt, egzakt csoportokon belül a bizalom interakciós hatásaira; vizsgálhatjuk konkrét szituációs feltételek között a bizalommutatási hajlandóság eseteit; vagy próbálhatjuk megérteni a bizalmat mint olajozót az egyébként intézményes biztosítékok érvényesülésében. Mindezek hátterében azonban – látens tartalomként – mindig ott van az ismeretlen másokhoz való viszonyulása az egyénnek. Bár a bizalomkutatás nehezen tud mit kezdeni e viszonyulással – elméletileg és empirikusan is –, attól még nem szükséges valami rendkívüli jelenségre gondolni. Hiszen mindannyian tisztában vagyunk azzal, nem kell ehhez nagyon őszintének lennünk önmagunkkal, hogy társas kapcsolataink során vagyunk, akik vagyunk, s ez az alig megragadható én-tudat, nem beszélve az én-tudattalanról, bizony megsúgja nekünk: inkább a bennünk lévő bizalom- vagy bizalmatlanságérzésünkre hagyatkozunk az adott másik emberrel érintkezve. E belső készítés csak annyiban szituációfüggő és egy bizonyos illethöz kapcsolódó, hogy az a helyzet és az az ember szólít meg bennünk valamit. Valamit, ami viszont már jóval az interakció előtt bennünk volt.

Nem olyan nehéz ráismerni e mindennapos rutintapasztalatra. Miként az sem olyan bonyolult, hogy adott érintkezések tükrében elmondjuk, mi és miért tűnt fel számunkra

bizalom- vagy bizalmatlanságébresztőnek. De még a legegyszerűbb módon sem könnyű leírni azt, mit szóltottak meg bennünk e benyomások. Akárhogyan is szeretnénk megfogalmazni, csupán nagyon egyedi, bensőséges, saját, intim tartalmak, illetve azokhoz kapcsolódó érzések jutnak eszünkbe. Olyasmik, amikről nehéz beszélni, mert mi magunk vagyunk ezek. A bennünk meglévő bizalom és bizalmatlanság, amennyire másokhoz, köztük ismerős és ismeretlen másokhoz fűződő érzéseink, ugyanannyira teremtő-alakító erejük önmagunkra vonatkozóan. Olyan mélyen, hogy azt már nehéz szavakba foglalni. S miután nem egyszerű ezt elbeszélni, nyilvánvaló, hogy tudományosan sem könnyebb körülírni. A bizalomkutatás egy jelentős része már nem is próbálkozik vele.

A kihívások dacára, kutatócsoportunk nem tántorodott el attól, hogy valamilyen módon elősegítse e problémakör alaposabb megértését. Az elmúlt évek során számos írásban tárgyaltuk az ismeretlen másokba vetett bizalom különféle aspektusait. Hogy mindezen eredmények mennyiben szolgálták a jelenség sokoldalúbb megvilágítását, azt csakis kritikus olvasóink tudják megítélni. 2019 folyamán, a *Replika* hasábjain adtuk közre addigi előrehaladásunk egyfajta összefoglalását. Abban a tanulmányblokkban, kiindulási alapként, elfogadtuk a szakirodalom bizonyos tételeit. Így például azt, hogy mások felé azért kénytelen bizalmat mutatni az egyén, mert nem látja előre azok jövőbeli cselekvéseit. Azon cselekvéseket, amelyekkel összefüggésben viszont elvárásai vannak. Ha ezeket az elvárásait indokolhatónak tartja az egyén, akkor a másik fél megbízhatóságán múlik a bizalom. A partner ilyesféle előzetes felmérését elvégezve igazolja önmaga előtt az egyén a másik megbízhatóságát. Ezek az igazolások lehetnek racionális, morális és emocionális típusúak. E gondolatmenet szinte betonszilárdsággal bír a bizalomkutatáson belül. Mi sem vontuk kétségbe. Mégis alapjaiban újraértelmeztük azt, amikor úgy érveltünk: az egyén önnön bizalomérzését a másik felé csak morálisan és emocionálisan tudja igazolni; a racionális szempontok kizárólag a bizalmatlanság visszafojtására alkalmasak (Grünhut et al. 2019a). Összetett elméleti konstrukcióval igyekeztünk alátámasztani állításunkat, abból három markáns következtetésre jutva. Egyrészt leszögeztük, hogy mindenki általában, több vagy kevesebb bizalommal viszonyul embertársaival, s ez a viszonyulás, az egyénre tekintettel, egy konstitutív erejű bizalomdiszpozíció. Másrészt hangsúlyoztuk, hogy mindenkiben egyszerre van jelen a bizalom és a bizalmatlanság érzése – egyénileg változó arányban. Harmadrészt pedig kimondtuk: ha valaki morálisan-emocionálisan igazolja önmaga előtt a másik megbízhatóságát, akkor valóban bizalommal van feléje, mégpedig általában az embertársaival fűződő bizalmát tudja irányában felszabadultan megélni. Ellenben, ha döntően racionális igazolások tükrében meri vállalni a másikkal az érintkezést, akkor ez pusztán a bizalmatlanság tompítása – önmagában még nem bizalom. Ezt a radikális elméleti állítást a 2019-es tanulmányblokk második írásában empirikusan is alátámasztottuk, saját adatokra alapozva (Grünhut et al. 2019b), míg a harmadik cikkben pedig összehasonlító statisztikai adatelemzés formájában bebizonyítottuk azt: az egyén ismeretlen mások felé érzett bizalma, illetve annak szintje, szoros összefüggésben van azzal, milyen érték-választások jellemzőek az adott időre (Grünhut et al. 2019c). Vagyis – korlátok között – sikerült rávilágítanunk arra, hogy az individuális bizalomdiszpozíció valóban mélyen meghatározó jelentőséggel bír az egyén legalapvetőbb személyiségvonásaira nézve.

2019 óta különböző tanulmányokban próbáltuk ezt az állítást finomítani, pontosítani, átfogóbban kifejteni (lásd többek között: Bodor és Hegedüs 2022; Grünhut 2020, 2021, 2022; Grünhut és Bodor 2020; Ita és Grünhut 2020). Az elmúlt három esztendő kutatásai érték meg mostanra egy újabb összegzésre, amelyet ezúttal is – a szerkesztőségnek hálás köszönettel – a *Replikában* adhatunk közre. Most négy különálló, de szorosan egymáshoz kapcsolódó tanulmányban igyekszünk elméleti és empirikus következtetéseket levonni az embertársakba vetett bizalom jelenségéről. A nyitó írás tisztán teoretikus formában szól e tématerületről. Szembeállítja a bizalomkutatás egyre inkább felértékelődő irányzatának, a szituatív megközelítésnek az érvrendszerét a bizalomdiszpozíciós koncepcióval, hangsúlyozva hogy utóbbi alapvetőbb problémakörrel foglalkozik, amennyiben az a bizalomérzésre koncentrálna, míg előbbi csupán a bizalommutatási hajlandóságot képes megragadni, azt az érintkezés-vállalással azonosítva, ami nem alkalmas a bizalom és a bizalmatlanság helyes elkülönítésére (hiszen az emberek visszafojtott bizalmatlanságuk tükrében is interakcióba léphetnek egymással). Elméleti írásunk e kiélesített szembeállítás révén alapozza meg az embertársakba vetett bizalom jelenségével kapcsolatban kifejtett gondolatmenetet, amelyet a bizalomkutatásba bevezetett új fogalom párral is gazdagít: hangsúlyozva az összetartozás fontosságát a jelenség megértésében, illetve kiemelve az *együvé tartozás* érvényesülését mindenfajta, az embertársak legtágabb csoportjához képest szűkebb kollektívákban megjelenő bizalomformák esetében.

A második tanulmány különféle nemzetközi adatbázisok összehasonlító statisztikai elemzése tükrében vizsgálja az embertársakba vetett bizalom hagyományos mérési eszközeit (kizárólag a jól ismert kérdőíves technikákat). Ezt úgy teszi meg, hogy közben – hiánypótló módon – képet ad a magyar társadalom bizalommintázatáról is hosszabb időmetszetben, eltérő adatbázisokon, s különböző eszközökön mérve azt, illetve mindezt elhelyezi egy európai perspektívában. Miután ezen írás felveti annak kétségét, hogy az embertársakba vetett bizalom legismertebb mérési eszközei teljesen ugyanazt a jelenséget ragadják-e meg, a sorban következő harmadik tanulmány további lépéseket tesz ezen az úton, és saját adatfelvételen vizsgálja a legelterjedtebb mérési eszköz, az úgynevezett standard bizalomváltozó tartalmi érvényességét. Ezt mindenféle egyéb, szintén rendszeresen alkalmazott kérdőíves eszközökkel összehasonlítva végzi el. Mivel nincs olyan adatbázis, amely a bizalom mérés valamennyi ismert kérdőíves eszközét egyszerre tartalmazná, így vizsgálatunk úttörő jellegűnek tekinthető (eredményeink jelentőségét kritikussaink fogják megítélni). A mérés érvényességére vonatkozó írásunk egyértelműen azt sugallja, hogy elengedhetetlen finomítani az embertársakba vetett bizalom empirikus azonosításán. Záró tanulmányunkban erre teszünk kísérletet, amikor, Piotr Sztompka elméleti érveit felhasználva, új mérési megközelítést ajánlunk a jelenség adekvátabb megragadása érdekében.

A tanulmányblokkban megjelenő írások az NKFIH által támogatott „Magyar fiatalok percepciói Európáról és Európáigra” című kutatás részei (az FK134893 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK20 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Hivatkozott irodalom

- Bachmann, Reinhard és Akbar Zaheer (szerk.) (2006): *Handbook of Trust Research*. Northampton: Edward Elgar. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781847202819>
- Bodor Ákos és Hegedüs Márk (2022): Az általánosított bizalom kérdőíves mérésének egyes megbízhatósági és érvényességi kérdései a magyarországi adatfelvételek tükrében. *Metszetek* 11(2): 5–22.
- Cook, Karen S., Russell Hardin és Margaret Levi (2005): *Cooperation Without Trust?* New York: Russell Sage.
- Grünhut Zoltán (2020): Az én és a Másik közötti határmegvonás járványidőszakban. Esszé az embertársakba vetett bizalomról. In *Koronavírus idején*. Fokasz Nikosz, Kiss Zsuzsanna és Vajda Júlia (szerk.). Budapest: Replika Alapítvány, 87–93.
- Grünhut Zoltán (2021): Bizalom, bizalmatlanság, önbizalom. *Metszetek* 10(4): 3–18. DOI: <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/4/1>
- Grünhut Zoltán (2022): Paradigmaváltás a bizalomkutatásban? *Magyar Tudomány* 183(4): 455–463. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.4.5>
- Grünhut Zoltán és Bodor Ákos (2020): A bizalom kultúrájának próbatétele. A fizikai és lelki egészség, továbbá a társas kapcsolatok és a szubjektív jólét összefüggései a bizalommal járványidőszakban. *Tér és Társadalom* 34(3): 26–45.
- Grünhut Zoltán, Kömüves Dániel és Bodor Ákos (2019a): A bizalomelmélet kritikai újragondolása az eldologiasodás szempontjából. *Replika* 113: 11–24. DOI: <https://doi.org/10.32564/113.2>
- Grünhut Zoltán, Bodor Ákos és Hegedüs Márk (2019b): A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei. *Replika* 113: 25–43. DOI: <https://doi.org/10.32564/113.3>
- Grünhut Zoltán, Bodor Ákos és Pirmajer Attila (2019c): A bizalom és az alapvető emberi értékek összefüggése. *Replika* 113: 45–60. DOI: <https://doi.org/10.32564/113.4>
- Hardin, Russell (2002): *Trust and Trustworthiness*. New York: Russell Sage. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11615-003-0046-8>
- Hardin, Russell (2006): *Trust. Key Concepts Series*. London: Polity.
- Ita Mariann és Grünhut Zoltán (2020): Bizalom: emberség és tágasság. *Tudásmenedzsment* 21(1–2): 229–240. DOI: <https://doi.org/10.15170/TM.2020.21.1-2.19>
- Lyons, Fergus, Guido Möllering és Mark N. K. Saunders (szerk.) (2012): *Handbook of Research Methods on Trust*. Cheltenham: Edward Elgar. DOI: <https://doi.org/10.4337/9780857932013>
- Möllering, Guido (2006): *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Amsterdam: Elsevier.
- Searle, Rosalind H., Ann-Marie I. Nienaber és Sim B. Sitkin (szerk.) (2018): *The Routledge Companion to Trust*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315745572>
- Uslaner, Eric (szerk.) (2018): *Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.1>

Grünhut Zoltán

tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (Budapest)